

ADİL SIYASET VE İNSAN HAKLARI -İslam Siyaset Geleneği Örneği-

*Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA,
Siyer yay. 2019,
ss. 192*

Muhammed UĞURLU*

Adalet insanlık tarihi boyunca her dönemde ve her toplumda önemini koruyan ve koruyacak olan bir kavramdır. Ancak buna paralel insanlık mabeyninde herhangi bir adalet anlayışında ittifaktan söz edilemez. Zulmün yaygınlaştığı dönemlerde adalet üzerine düşünceler, adalet talepleri ve adaleti konu edinen çalışmalara ve etkinliklere daha çok rastlanılmaktadır. İnsan hakları ve özgürlükleri konusundaki gelişmelerin temelinde de adaletin söz konusu bu özelliği önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. İnsan hak ve özgürlüklerinin adalet temelli

* Arş. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, mugurlu@beu.edu.tr, Orchid. Org 0000-0002-4614-5657

ortaya çıkmasında, gelişme göstermesinde ve yeniliklere göre yeniden revize edilmesinde siyaset ve hukuk kurumu önemli roller üstlenebilme kabiliyetine sahiptir. Bu durum İslam siyaset ve şeriat düşüncesi ve uygulamaları için de söz konusudur.

Müslümanların siyaset ve hukuka dair nasları ve tarih boyunca ortaya koydukları teorik düşünceler ve pratik uygulamalar İslamiyet'te adaletin olmazsa olmaz bir esas olduğunu göstermektedir. İslam alimleri siyaset ve idareye dair ortaya koydukları tüm eserlerinde adalete önemli bir yer vermişlerdir. Zira İslamiyet'te adalet her şeyin kendisiyle kâim olduğu ve ayakta kalabileceği yegâne esastır. İslam siyaset ve idarecileri de bu şekilde hareket ettikleri müddetçe özeldir İslam kültür ve medeniyetine genelde ise tüm dünya insanlığının her manada gelişimine katkı sunmuşlardır. Bugün Müslümanların yaşadıkları medeniyet krizi ve donukluğu halinin altında bu adalet geleneğinin yeniden anlaşılıp ve anlamlandırılmaması yatmaktadır. Çünkü Müslümanların parlak dönemlerinde öne çıkan ve görünen en önemli ilke ve pratik adaletti denilebilir.

Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları bölümünde halen görev yapmakta olan Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Barca, yukarıda zikredilen bağlamda 2019 yılında Siyer yayınları tarafından yayımlanan “Adil Siyaset ve İnsan Hakları -İslam Siyaset Geleneği Örneği-” adında bir eser telif etmiştir. İbrahim Barca; şehir tarihleri ve tarihçileri, İslam siyaset literatürü ve kurumları üzerine çalışmalarda bulunmuş ve bu yöndeki çalışmalarına devam etmektedir. Biz de tanıtım için İbrahim Barca'nın “Adil Siyaset ve İnsan Hakları -İslam Siyaset Geleneği Örneği-” adlı eserini seçmiş bulunmaktayız. Sözü edilen eser bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir. Eserde ana hatlarıyla adalet kavramı; İslam dininde, siyaset geleneğinde ve Müslüman siyaset ve hukukçu ilim adamları nezdinde adaletin karşılığı, insan haklarının mahiyeti ve adaletin insan hakları bağlamındaki ehemmiyeti üzerine çok önemli vurgular yapılarak insan hak ve özgürlükleri bağlamında Doğu ve Batı dünyası mukayese edilmiştir.

Eserin giriş kısmında; çeşitli eziyet ve baskılar neticesinde Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanların yeni yurtlarındaki etkinliğine ve kısa sürede söz sahibi olmalarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra Medine'de

bir nevi devlet başkanı statüsüne sahip olan Hz. Peygamber'in Yahudiler ve müşrikleri de içine alan Medine vesikasını hayata geçirmesi ve böylece Medine'nin farklı inanca ve kültüre sahip olan insanların adaletle yönetildiği küçük bir devlet halini aldığı belirtilmiştir. Genel manada Raşid Halifelerin de Hz. Peygamber'in yolunu takip ettikleri ve bunun neticesinde İslam idaresinde olumlu manada –niteliksel ve niceliksel- değişimler ve gelişmelerin meydana geldiği anlatılmıştır. Raşid Halifeler sonrasında İslam devleti yönetiminde saltanat sisteminin ortaya çıktığı ifade edildikten sonra Muaviye b. Ebi Süfyan ve Ömer b. Abdülaziz gibi halife-sultanların icratlarından örnekler verilmiştir. Yine giriş kısmında hilafet ve vezirlik gibi kurumların önemine değinilmiş olup bu kurumların, adaletin tesisi ve insan hak, özgürlük ve sorumlulukları bağlamında olumlu veya olumsuz tesirlerinden bahsedilmiştir. Adil bir yönetimin nasıl olması gerektiği hususunda ayet ve hadisler ışığında ilmi yaklaşımlarda bulunulmuştur. Uzunca olan giriş kısmında ayrıca Batı'da insan haklarının tekamülüne değinen İbrahim Barca, modern insan hakları sisteminin sahibi Batı aleminin bizzat kendilerinin bu hakların bazılarını riayet etmediğine ve sözde dünyaya empoze etmiş oldukları eşitlik, hürriyet gibi kavramları muhatap aldığı toplumun etnisite, bölge, renk, din ve dile göre şekillendiğine temas etmiştir.

Birinci bölümde İslam Siyaset Geleneği başlığı altında, "Siyaset", "İslam Siyaset Kaynakları", "İslam Devlet Yöneticileri", "Halife", "Vezir" ve "Esasların Esası Adalet" gibi alt başlıklar yer almıştır. Siyaset başlığı altında "Siyaset" kavramının tanımı yapılmış, İslam ameli siyaset geleneğinin Hz. Peygamber'in hicretiyle, nazari siyasetin ise diğer İslami ilimlerin gelişimine paralel olarak başlanmış olduğuna değinilmiştir. İbn Haldûn, İbnü'l-Kayyim Cevziyye, Taşkoprizâde, Farâbî gibi İslam alimlerinin siyaset ile ilgili tanımlamalarına ve açıklamalarına yer verilmiştir.

Eserde İslam Siyaset Kaynakları başlığı altında Muhammed Nasır Arif izlenerek kaynaklar asıl ve dolaylı olarak ikiye ayrılmıştır. Dolaylı kaynaklar olarak başta Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları, hadis şerhleri, fıkıh kitapları; akaid ve kelâm ilmindeki imâmet başlıklı yazılar, siyer ve tarih kitapları; Raşid Halifelerin hutbeleri ve valilere/emirlere gönderdikleri ahitnameler, ansiklopedik eserler; halk folkloru, âlim ve salih kimselerin hayatını konu

edinen eserler; sözlükler ve taffirîfât türü eserler zikredilmiştir. Asıl kaynaklar başlığı altında ise miladi VIII ile XIII. asır arasında yazılmış olan siyaset-idare içerikli ve siyaseti-idareyi konu etmeyi amaçlamış siyaset, siyasetnâme, felsefe, fıkıh ve ahlak türündeki bazı eserlerin künyeleri listelenmiştir.

Halife başlığı altında halifeliğin tanımı ve tarih boyunca hilafetin geçirmiş olduğu evreler sistematik bir şekilde ele alınmış ve bu konudaki Ehl-i sünnet ve Şia mezheplerinin bakış açılarının mukayesesi yapılmıştır. Daha sonra İslam düşünürlerinin hilafet, halifenin nasıl seçilmesi gerektiği, yönetiminin esas dayanak noktalarının neler olduğu ve adil halifenin özellikleri gibi konulardaki görüşlerine yer verilmiştir. Vezirin ele alındığı kısımda vezirlik kurumu ile ilgili tanımlamalara ve açıklamalara yer verilmiş, vezirliğin tarihi gelişimi ele alınarak adil bir vezirin nasıl olması gerektiği İslam alimlerinden alıntılar yapılarak açıklanmıştır.

“Esasların Esası Adalet” başlığı, kitabın ana omurgasını teşkil etmektedir. Bu kısımda adalet epistemolojik, felsefi, siyasi ve dini bağlamlarda açıklanmaya çalışılmıştır. Adalet kavramı mutlak ve izafi olarak ikiye ayrıldığı kaydedildikten sonra mutlak adaletin diğer adalet çeşitlerinin özünde de yer alan ilahi adalet olduğu, izafi adaletin ise mümkün âlemdeki her şeyin değişime duçar olması hasebi ile değişebileceği, gelişebileceği ve yenilenebileceği ifade edilmiştir. Adaletin karşısında zulmün de her daima kendini yenileme potansiyeline sahip olduğu belirtildikten sonra bunun için dinamik adalet teorisi denilebilecek bir adalet çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu hususta Kur’an ayetleri, Sünnet, İslam âlimlerinin eserleri ile tarihsel tecrübelerden istifade edilmiştir. Bu bölümde İbnü’l-Kayyim Cevziyye’den alıntılanan “Gerçek adalet nasıl ve ne şekilde ortaya çıkarsa Allah’ın dini ve şeriatı oradadır.” cümlesi ile İbnü’l-Arabi’den “Mülkünün devamını istiyorsan ve düşmanlarına galebe çalmak istersen, yönettiklerinin ahkâmı ve kaziyelerinin müneffizi adalet olmalıdır. Adalet yeryüzünde konulmuş mizandır ve adalet ahirette de kullar arasında hakem olacak, adalet Şeriatçe emredilendir, mülk cesetse adalet ruhudur ve adalet olmayınca mülk harap olur.” nakledilen sözler, adaletin şeriatın hem zahir hem de batın yönleri için ne denli önemli olduğunu göstermesi bakımından manidardır. Yine bu kısımda yer alan ilginç ve çarpıcı örneklerden bir tanesi Raziyyüddin Ali b.

Tavus ile Hülâgü Han arasında geçen olaydır. Hülâgü Han (v. 663/1265), Bağdat'ı ele geçirince zamanın İslam hukukçularını Mustansırıye'de toplamış ve “Adil olan kafir sultan mı ya da zalim olan Müslüman sultan mı tercih edilir.” diye soru sormuş ve bu konuda kendisine fetva vermelerini istemiştir. Ancak âlimler bu konuda fetva vermekten çekinmişlerdir. O esnada zamanın saygın ve ileri gelen âlimlerinden olan Raziüddin Ali b. Tâvûs da o mecliste idi. Kimsenin cevap vermediğini görünce fetva kağıdını alıp adil olan kafir hükümdarın, zalim olan Müslüman hükümdara tercih edilmesi yönünde fetva verdi. Akabinde diğer âlimler de onu izleyip bu yönde fetva vermişlerdir. Bu örnekte bu zatın korkudan mı ya da gerçekten öyle inandığı için mi bu fetvayı verdiği net olarak tarafımızca anlaşılmasa da, eserde halife gibi İslam yöneticilerinden beklenen en önemli unsurların başında adaletin geldiği farklı birçok delil ile aktarılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde İbrahim Barca, “İnsan Hakları”, “Ayet ve Hadisler”, “Medine Vesikası”, “Veda Hutbesi”, “Hz. Ali'nin Malik b. Eşter'e Vermiş Olduğu Ahitname”, “Ebü'l Hasen el-Maverdi'nin el-Ahkâmü's-sultaniyye'si”, İmam Zeynelabidin'in Risaletü'l-hukûk Adlı Eseri” ve “Çağdaş Bazı Belgeler ve Çalışmalar” adlı alt başlıklarını “İslam'da İnsan Hakları” genel başlığı altında toplamıştır. İnsan haklarının genel tanımı yapılmış, bu hakların farklı medeniyetlerdeki tarihsel gelişimleri incelenmiştir. “Toplum-Birey”, “Birey-Toplum” öncelemesinin tarihi temelleri şu doğrultuda açıklanmaya çalışılmıştır: *“İslam'ın ilk dönemlerinde genel manada toplum bireye öncelenmiştir, denilebilir. Toplumun bireye öncelenmesi bazı suiistimallere açık olsa da aksi durumun neticesi bugün Batı'da ayan beyan gözlenmektedir. Batı son dönemlerde bazen bireyi devlet karşısında korumaya bazen de bireyleri yine bireylere karşı korumaya çalışmakla meşguldür. Ancak aşırı bireyselleşmenin olumsuz sonuçlarını Batılılar da artık görmektedirler. İslam'daki söz konusu durum, bireye zulmetmeye müncer değildi. Bunun için de adalet gereği eserlerde ve belgelerde bazı tedbirler alınmıştı. Eğer söz konusu toplum koruyucusu kural ve ilkeler ile beraber bireylerin olumsuz etkilenmesinin önünü alan tedbirlere dikkat edilirse -yani canlı, dinamik ve çok boyutlu adalet gereği hareket edilirse- toplum ve bireyler güven, barış ve huzur içinde yaşayabilecektir.”*

Başta Avrupa olmak üzere muhtelif medeniyetler ile İslam medeniyetinin mukayesesi yapılarak Avrupa'nın çarpık ve muhataplarına göre değişen

“İnsan Hakları” kavramı ile İslam Medeniyeti’nin Allah’ın emir ve yasaklarına göre kesinlik kazanan ve keyfi uygulamaların önünü kapatan “İnsan Hakları” kavramı tarihi bir zemine oturtulmuş, iki medeniyetin bir kavrama yüklemiş olduğu farklı anlam yükleri tespit edilip analiz edilmiştir.

Hz. Peygamberin “Veda Hutbesi” başta olmak üzere “Hz. Ali’nin Malik b. Eşter’e Vermiş Olduğu Ahitname”, “Ebü’l Hasen el-Maverdi’nin el-Ahkâmü’s-sultaniyye’si”, İmam Zeynelabidin’in Risaletü’l-hukûk Adlı Eseri” adlı alt başlıklarda İslam medeniyetinde Yüce Allah’ın kişi üzerindeki hakkı, kişilerin hak ve hürriyetleri, Müslüman yöneticilerin halkına yönelik tutum ve davranışları ve halkın yönetime karşı tutum ve davranışlarının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çağdaş Bazı Belgeler ve Çalışmalar başlığı altında modern zamanlarda medeniyetlerin insan hakları konusundaki çalışmalarına yer verilmiş ancak Batı’daki gelişmeler neticesinde İslam dünyası da Batıyı takip ederek benzer çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda İbrahim Barca şöyle bir tespit yapmıştır. *“Geçen asırda neredeyse tümünün Batı tarafından sömürge haline getirildiği ve bağımsızlıklarını yeni yeni kazanmış olan İslam dünyası, Batı’da insan hak ve özgürlükleri noktasında ortaya çıkan gelişme ve tartışmalar karşısında hazırlıksız yakalandı. Kimileri bu çalışmaları tümünden reddetti, kimileri ise insan haklarına dair yine Batılı kaynaklardan etkilenerek İslam hukuk kaynakları ile Batı insan hakları sistemini birbirine entegre etmeye çalıştı. Buna ek olarak İslam medeniyetinin ne ilk dönemde ne de sonraki asırlarda bu konuda gerçekte hiçbir sözünün olmadığını kabul edip tümüyle Batı insan hakları sistemini en iyi sistem olarak benimseyenler de oldu. Bazıları İslam’a ait olduğunu öne sürdüğü insan hakları ve özgürlüklerine dair çalışmalar yaptılar veya bu konuda belge ve bildirimler hazırladılar. Bu bildiri ve belgeleri hazırlayan Müslüman çevrelerin İslamiyet’in temel ilkelerine de riayet etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bazıları hazırladıkları metinlere bağlı buldukları devletlerin, etnisitelerin ve mezheplerin damgasını vurmaya da es geçmemişlerdir. Ancak İslam dünyasına bakıldığında bu belgeler, sadece belge olarak kalmış ve neredeyse hazırlayanlar tarafından bile unutulmuş gibidir.”* Taklit edilenden taklit eden konumuna düşen İslam medeniyetinin bu çıkmazlar içerisinde yeniden hüviyet-i asliyesine dönebilmesi için özelde ve genelde durum tespitleri yapılmıştır. Özelde İslam’ın şeri hükümlerinde yer edinen mürtedin öldürülmesi hük-

mü farklı boyutlardan ele alınmış çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Genelde ise İbrahim Barca şu açıklamaları kaydetmiştir: *“Gelecekte pasif durumdan kurtulmak isteyen Müslüman siyasetçi ve aydınların yapması gerekenler şöyle sıralanabilir: Batı’dan da gelse doğru ve hak olan kabul edilmelidir. Batı kendi insan hakları sistemine uymasa da köklerinde, adalete önem veren İslam siyaset geleneği ve İslam hukuku bulunan insan, doğa ve hayvan haklarına dair ilke ve hükümler doğru bir şekilde anlaşılmalı ve uygulanmalıdır. Batı eliyle veya bizzat onların insan hakları sisteminden kaynaklanan insan hak ihlalleri gerçekleşiyor diye İslam dünyasında görülen insan haklarına göz yumulmamalı ve sessiz kalınmamalıdır. Bunun için gerekirse Batılıların konuyla ilgili kaydettiği gelişmelerden yararlanılmalıdır. Bugünün postmodern dünyasında ortaya çıkan yeni insan, doğa ve hayvan hak ihlallerine karşılık dördüncü nesil haklar ortaya konulmalıdır. Batı kaynaklı insan, doğa ve hayvan haklarına dair olumlu gelişmeler takdir edilmeli ve örnek alınmalıdır; olumsuz gelişmeler ise eleştirilmeli ve bu konuda alternatifler sunulmalıdır.”*

İbrahim Barca, tanıtıma çalıştığımız “Adil Siyaset ve İnsan Hakları-İslam Siyaset Geleneği Örneği-” adlı eserinde yeni sayılabilecek bir konuda çalışmıştır denilebilir. Çünkü İslam siyaset geleneği temelinden hareketle insan hak ve özgürlüklerinin işlendiği çalışmalara pek rastlanılmamaktadır. Bu yüzden bu eser, sonradan yazılacak daha kapsamlı eser ve çalışmalar için bir öncü ve bir çerçeve çalışması kabul edilebilir. Eserinde çok farklı kaynaklardan istifade eden İbrahim Barca, öne sürdüğü görüş, fikir ve düşünceler için deliller serdetme konusunda hassas davranmıştır, denilebilir. Eserde öne çıkan bir diğer yönlemsel üslup ise sadece alıntılarla yetinilmek yerine, kavramların özellikle işlenmesi ve buradan hareketle bazı tespit ve çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmış olunmasıdır.